

Г. М. Собко, аспірант

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

КОРОТКИЙ АНАЛІЗ ІСТОРІЇ КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА

У статті подано короткий історичний аналіз понять *покарання*, *конфіскація майна* й еволюція їхніх значень з давніх часів до нашого часу.

Ключові слова: *конфіскація майна*.

В історії та праві різних держав виявлено, що майже завжди поняття пороку і чесноти, законслухняного громадянина і злочинця змінюються. Палкі пристрасті слабшають і часто лягають в основу моралі подальших століть, поступово стаючи життєвою мудрістю. Наша країна переживає зараз саме такий перехідний час. В Україні змінився економічний устрій життя суспільства і політичний устрій; відбуваються зміни в суспільній моралі, спостерігається зміна, перестановка в шкалі основних цінностей людини. Щоб правильно зорієнтуватися на даному етапі щодо підстав призначення покарання взагалі і *конфіскації майна* зокрема, треба проаналізувати історію розвитку цього виду покарання.

Конфіскація майна як вид покарання відомий з давніх часів, з епохи, коли злочин викликав лише приватну помсту, яка нерідко супроводжувалася захопленням майна ворога. З виникненням держави майно осіб, що порушили закон, стали відбиратися на законній підставі за принципом “око за око”; в основному, за корисливості злочини. Згодом до цього приєдналося прагнення представників державної влади знесилити своїх політичних супротивників шляхом вилучення їх майна або, в окремих випадках, бажання поповнити державну скарбницю. З виникненням держави, права і, як наслідок, покарання з боку держави, первинне захоплення майна було легалізовано як міру покарання, що призначається державними органами за скоєння визначених у законі злочинів.

Щодо походження терміну *конфіскація*, то в Римі вона спочатку називалася *publicatio*, а пізніше, коли відбиране майно стало поступати в новоустановлений фіск, з'явився термін *confiscatio*.

Конфіскація майна була зафіксована в системі покарань усіх держав, законодавчі акти яких дійшли до наших днів. Так, наприклад, в 673 році від різдва Христового в Римі, після того, як Сулла отримав перемогу в боротьбі за владу, майно повержених ворогів *конфіскувалося* на користь держави, подібно до військової здобичі. Це покарання поширювалося також на майно і нащадків тих, хто ліг в боротьбі за революцію проти Сулли, що свідчить про його бажання знесилити всіх, хто, ймовірно, продовжить проти нього боротьбу [1, 247-249].

Як метод придушення політичних ворогів, *конфіскація майна* застосовувалася пануючим класом за часів усіх соціально-економічних формацій. У епоху феодалізму *конфіскацію майна* широко використовували папська церква і світські феодалі, застосовуючи її, в основному, проти ремісників і заможних селян. Майно жертв інквізиції йшло на поповнення як папської, так і королівської скарбниці. Середньовічні пам'ятки права (“Салічна правда”, “Кароліна” й ін.) включали й *конфіскацію* в систему заходів покарання.

Історія знає випадки, коли *конфіскація майна* повністю відмінялася на деякий час в окремих країнах. Наприклад, у Франції, буржуазія, що досягла влади, експропріює феодальну приватну власність (тобто *конфіскувавши* її в масштабах держави), відмінила Декретом 21 січня 1790 р. загальну *конфіскацію майна*, як несус-

місну з одним з основних принципів буржуазного суспільства — *недоторканністю приватної власності*.

Що було потім? Перехід до влади буржуазії віродив *конфіскацію майна* — знову як знаряддя політичної боротьби, спрямоване на економічне придушення своїх супротивників. Саме такий характер мають закони, видані в різних капіталістичних країнах після першої світової війни і такі, що передбачили *конфіскацію майна* покаранням за політичні злочини. Наприклад, німецький закон про захист республіки 1922 р., під виглядом необмеженого штрафу фактично ввів само *загальну конфіскацію*. Так і вчинили в Італії. Закон 1926 р. “Про захист держави” встановив *конфіскацію майна* навіть при заочному засудженні осіб, обвинувачених в політичних злочинах тих, хто ухилювся від суду. У Франції *загальна конфіскація майна* була відновлена після першої світової війни законом 14 листопада 1918 р. за злочини і провини проти зовнішньої безпеки держави, а Декрет 29 липня 1939 р. розширив застосування цього виду покарання.

У Росії *загальна конфіскація майна* називалася вже в “Руській Правді”, будучи складовою частиною такого покарання, як “потік і розграбування”. “Потоком називалося позбавлення особистих прав, а розграбленням — позбавлення прав майнових; і те і інше складало одне покарання, а не два види покарання, хоча в одному випадку” [2, 221].

У більш розробленій формі *конфіскація майна* передбачалася Уложенням 1649 р., головним чином, за політичні злочини як додаткове покарання до страти. Згідно з цим Уложенням, *конфісковане майно* передавалося государю або оголошувалося, що відкрило або сприяло розкриттю зловмисника. Так, наприклад, у справі царевича Олексія Петровича найбільші нагороди дісталися, за указом Петра 1718 р., Петру Толстому, Румянцеву, Бутурліну, Ушакову, Скорнякову-Писареву. Ці люди доносили — і самі іноді домагалися нагород маєтками страчених. Із цього приводу п. Карнович в своєму дослідженні багатства приватних осіб у Росії говорив: “дуже часто, спершу при московському, а потім і при петербурзькому дворі, готувалася поволі опала сильного і багатого сановника не тільки з особистої до нього неприязні, але і з бажання поживитися відібраним у нього маєтком.... Страта або засилання багатого вельможі було свого роду святом для інших осіб, або наближених безпосередньо до двору, або такими, що мали там своїх... покровителів” [3, 125].

Таким чином, російське кримінальне законодавство широко використовувало *конфіскацію* в ХУІІ-ХУІІІ стст. для знищення політичних супротивників влади імущих, а також для матеріального розорення родичів і соратників засуджених, позбавити їх матеріальної бази для подальшої діяльності проти влади.

За Дарчою грамотою Катерини ІІ в 1787 р. від *загальної конфіскації майна* звільнялося дворянство. Пізніше (1802 р.) ця пільга була поширена і на деякі інші привілейовані шари суспільства. Ці укази ніколи не приймалися в сенсі повної і безумовної відміни *конфіскації*; навпаки, цими ж указами було допущене застосування *конфіскації майна* за злочини політично-зрадницького характеру. Потім *конфіскація* щодо привілейованих класів була відновлена царськими указами і увійшла до Зведення законів Російської імперії. В Уложенні про покарання 1845 р. передбачалася як *загальна конфіскація* “за участь у бунті або змові проти влади верховній або ж державній зраді”, так і *конфіскація спеціальна*.

Тільки в другій половині ХІХ ст. у Росії демократично настроєні люди стали публічно виступати за скасування *загальної конфіскації майна*. При цьому часто вказувалося, що вона, йдучи “врозріз з основними початками права власності, не може не коливати тієї довіри до міцності і недоторканності майнових прав, яке повинне лежати в основі всякого упорядкованого суспільства” [4, 247]. Кримінальне Уложення Російської імперії 1903 р. такий вид покарання, як *загальна конфіскація майна*, вже не передбачало. У статті 36 цього уложення йшлося тільки про *спеціальну конфіскацію*.

У перші роки після Жовтневої революції 1917 р. *конфіскація майна* застосовувалася досить часто. Це покарання глава радянської держави В. І. Ленін рекомендував призначати разом з висновком про закони про в'язницю серед необхідних революційних заходів боротьби з критичним положенням щодо постачання продовольством і загрозою голоду. Так, у грудні 1917 р. у зв'язку з відмовою власників ряду підприємств підкорятися декрету СНК про введення робочого контролю над виробництвом, Раднарком видає декілька декретів про *конфіскацію майна* цих підприємств [5, ст. 95, ст. 130, ст. 192]. Незабаром, як відповідь на факти саботажу, послидувала подальша *конфіскація* найбільших капіталістичних підприємств Росії.

Конфіскація майна в період Жовтневої революції була однією з форм експропріації, знищення пролетаріатом приватної власності на основні засоби виробництва. У цьому сенсі вона була методом здійснення програмних завдань партії більшовиків, поверненню засобів виробництва з приватної власності в державну.

У травні 1918 р. в статті “Про “ліву” дитячість і дрібнобуржуазність” В. І. Ленін підкреслював, що після Жовтневої революції стало необхідно “якомога рішучіше націоналізувати, *конфіскувати*, бити і добивати буржуазію, ламати саботаж” [6, 293-294].

Перші декрети про *конфіскацію* найбільших капіталістичних підприємств, поміщицьких володінь зі всім рухомим майном, а потім ряд декретів про націоналізацію провідних галузей промисловості, мали важливе економічне і політичне значення для утримання більшовиками влади.

Таким чином, декрети про *конфіскацію* найбільших капіталістичних підприємств були першими актами класової боротьби пролетаріату і придушення ворожих йому класів; по своїй суті ці заходи були не кримінально-правовими, а, швидше за все, *політичною конфіскацією майна*. У 1917-1918 рр. вказівку на *конфіскацію*, як міру покарання, містили в собі близько двадцяти декретів радянської влади.

Уперше в СРСР визначення *конфіскації* було дано в Декреті СНК РРФСР від 16 квітня 1920 р., який в статті третій встановив, що “*конфіскацією* вважається безвідплатне примусове відчуження державою майна, що знаходиться у володінні приватних осіб і суспільства” [7, ст. 40]. У декреті уточнювався порядок проведення *конфіскації майна* і встановлювалася заборона *конфіскації* “речей домашнього ужитку (меблів, одягу, посуду і ін.)”.

Подальший розвиток поняття *конфіскації майна* й уточнення порядку її застосування міститься в Декреті СНК РРФСР від 17 жовтня 1921 р. “Про порядок реквізиції і *конфіскації майна* приватних осіб і суспільств”. Згідно зі статтею п'ятою Декрету, “*конфіскацією* вважається безвідплатне примусове відчуження державою майна, вживане як покарання за вироками народних суддів, революційних трибуналів і надзвичайних комісій у справах, останнім надане право виголошення вироків, а також за розпорядженням адміністративних властей у випадках, у цьому декреті” [8, ст. 569]. Декрет строго обмежував *конфіскацію майна*, що накладається в адміністративному порядку, допускаючи її застосування лише щодо деяких предметів: контрабандних товарів, що зберігаються “за відсутності належного дозволу”, і предметів, що пересилаються поштою “в обхід діючих поштових правил”.

До кінця періоду військового комунізму *конфіскація* перестає бути важелем в експропріації буржуазної приватної власності, оскільки до цього часу вже була проведена повна націоналізація банків, землі і її надр, крупних промислових підприємств, залізниць і т. д. Все було взято в свою власність пролетарською державою. Проте як міра кримінального покарання *конфіскація майна* продовжувала використовуватися народними судами і революційними трибуналами. Надалі *конфіскація* залишається тільки мірою кримінальної репресії, яку не слід змішувати з експропріацією експропріаторів, проведеною революцією 1917 р. За своїм змістом *конфіскація майна* залишалася мірою придушення класових супротивників, оскільки вона підривала матеріальну базу їх існування.

Кримінальний кодекс РРФСР 1922 р., вперше встановив вичерпний перелік покарань, значне місце приділив цьому виду покарання: з 200 статей 55 (28%) згадували про загальну *конфіскацію*, яка відносилася до основних видів покарання. Крім того, згідно з статтею 50 УК РРФСР 1922 р., суд як додаткову міру міг приєднати *конфіскацію майна* до інших видів покарання за різні злочини.

Статті, санкції яких містили *конфіскацію*, розподілялися за видами злочинів таким чином: контрреволюційні злочини — 10 статей; злочини проти порядку управління — 15 статей; господарські злочини — 13 статей; військові злочини — 8 статей; майнові злочини — 4 статті; посадові злочини — 2 статті; порушення правил відділення церкви від держави — 2 статті; злочини проти особи — 1 статтю.

Основні початки кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, затверджені ухвалою ЦВК СРСР від 31 жовтня 1924 р., визначали поняття *конфіскації майна* майже так само, як і УК РРФСР 1922 р.

У період НЕПу намітилася тенденція до скорочення використання покарань шляхом *конфіскації майна*. Радянська держава пішла на це унаслідок підтримки приватного бізнесу, розвиток якого в той період складав основу нової економічної політики. Третій з'їзд Рад СРСР 20 травня 1925 р. доручив Президії ЦВК СРСР видати ухвалу про обмеження *конфіскації* з допомогою суду, що і було здійснено [9, ст. 247]. УК РРФСР 1926 р. обмежив застосування *конфіскації майна*, виключивши її (з санкцій 16 статей, залишилися лише в 39).

Негативні наслідки для правової науки мав культ особи І. В. Сталіна. Як один з його проявів — з'явилася спеціальна ухвала ЦВК СРСР від 21 листопада 1929 р., якою передбачалася міра кримінального покарання — *оголошення поза законом*. Застосування цієї міри складало прерогативу Верховного суду СРСР і означало *розстріл через 24 години* після посвідчення особи злочинця з *конфіскацією* всього *майна*.

У період колективізації сільського господарства застосування *конфіскації майна* розширюється і обрушується з усією тяжкістю на селян, що не прийняли цю форму кооперації і сталінські форми її проведення. За рахунок безвинно страждаючих жертв сталінських репресій поповнюється державна скарбниця. Прагнучи покінчити з відкритими і прихованими фактами протидії заходам радянської влади з боку не ліквідованого повністю “куркульського прошарку”, ЦВК і СНК СРСР 21 вересня 1934 р. видають сумісну ухвалу “Про стягнення невиконаних у строк одноосібними господарствами державних обов’язкових натуральних поставок і грошових платежів і про *конфіскацію майна* по суду”. Ухвалою ВЦИК і СНК РРФСР від 1 грудня 1934 р. були внесені відповідні зміни в УК РРФСР [10, ст. 267]. Так сталінський режим розправлявся з ар’єргардом своїх політичних супротивників, що залишилися живими.

Надалі, протягом більше двадцяти років, положення Основних початків 1924 р. і УК РРФСР 1926 р. про *конфіскацію майна* не піддавалися змінам. У післявоєнні роки *конфіскація майна*, як правило, застосовувалася до осіб, засуджених відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 липня 1947 р. “Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і суспільного майна”.

Починаючи з 1954 р. (з періоду так званої “відлиги”), з використанням цієї статті розглядаються заходи кримінально-правової дії, значно скорочуються. У прийнятих Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958 р. Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, звужується і пом’якшується кримінальна відповідальність за діяння, що не представляють великої суспільної небезпеки. *Конфіскація майна* могла бути призначена тільки за державні і тяжкі корисливі злочини (ст. 30), причому лише як додаткове покарання. Кримінальний кодекс РРФСР 1960 р. містив 27 статей, санкції яких передбачали *загальну конфіскацію майна*.

З 1970 р. знову помітна **стійка тенденція до збільшення випадків використання статті про *конфіскацію* в судовій практиці**. Починався так званий період “застою”. Рівень

життя радянського народу погіршувався, що вело за собою зростання кількості корисливих злочинів. Ці і деякі інші причини призвели до розширення застосування покарання у вигляді *конфіскації майна*. **Кримінальний кодекс РРФСР 1960 р.** із змінами і доповненнями *передбачав конфіскацію майна вже в 45 статтях*.

При розробці Кримінального кодексу України 2001 р., вперше, незважаючи на економічні і багато інших труднощі у житті країни, кількість статей, що містять *конфіскацію майна*, зменшено до 41. Згідно зі ст. 59 УК України, цей вид покарання може бути призначений тільки за скоєння тяжких і особливо тяжких злочинів, здійснених з корисливих мотивів і вказаних у санкціях статей Особливої частини УК України.

Таким чином, з проведеного аналізу історії розвитку правових санкцій про *конфіскацію майна можна зробити наступні висновки*.

По-перше, конфіскація майна найчастіше використовувалася державою як економічний засіб придушення своїх політичних супротивників і поповнення державної скарбниці (або як засіб виходу з економічних криз країни), а не як вид кримінального покарання, що має на меті попередження скоєння нових злочинів.

По-друге, застосування конфіскації майна має тверду тенденцію до розширення за часів проведення державами політики внутрішньої реакції, тиранії, диктатури, революції і т. д. Але і до різкого звуження дії цієї статті при переході до демократичнішої форми правління, за часів “відлиги” у внутрішній політиці, у період поліпшення економічної і політичної обстановки в суспільстві.

Література

1. Моммзен Теодор. *История Рима в 2-х т.* СПб. 1994. Т. 2. 320 с.
2. Владимирский-Буданов М. Ф. *Обзор истории русского права.* Птб., 1915. 330 с.
3. Таганцев Н. С. *Русское уголовное право. Часть общая.* М., 1994. Т. 2. 230 с.
4. Ленин В. И. *О проведении в жизнь национализации банков и необходимых в связи с этим мерах.* /ПСС. Т. 35. С. 206; *Удержат ли большевики государственную власть?/ ПСС. Т. 34. 350 с.*
5. Декрет СНК от 7 декабря 1917 г. “О конфискации и объявлении собственностью Российской республики всего имущества Акционерного Общества Богословского Горного Округа” (СУ РСФСР 1917 № 6, ст. 95); Постановление СНК от 15 декабря 1917 г. “О конфискации имущества Русско-Бельгийского металлургического общества” (СУ РСФСР 1917 № 9, ст. 130); Декрет СНК от 27 декабря 1917 г. “О конфискации всего имущества Акционерного Общества Кыштымского Горного Общества” (СУ РСФСР 1917 № 13, ст. 192).
6. Ленин В. И. “О левом” *ребячестве и мелкобуржуазности.* ПСС. Т. 36. 370 с.
7. СУ РСФСР. 1920 г. № 29. Ст. 40.
8. СУ РСФСР. 1921 г. № 70. Ст. 564.
9. СЗ СССР. 1927. № 35. Ст. 247.
10. СУ РСФСР. 1934. № 43. Ст. 267.

А. Н. Собко

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

КРАТКИЙ АНАЛИЗ ИСТОРИИ КОНФИСКАЦИИ ИМУЩЕСТВА

РЕЗЮМЕ

При глубоком рассмотрении истории *конфискации имущества* нельзя не заметить ее сходства с историей применения такого вида наказания, как *смертная казнь*. *Конфискация имущества* обычно выступала дополнением к смертной казни или ее следствием, определялась в зависимости от экономической и политической обстановки в обществе. Сегодня в Украине отмечается сокращение применения наказания *конфискацией имущества*. Этот процесс, как видим, закономерен для государства, стремящегося стать правовым. Именно в такое время на передний план в шкале общественных ценностей ставятся права отдельной личности: в первую очередь, это право на жизнь и здоровье, во вторую — право на собственность.

Ключевые слова: *конфискация имущества.*